

Kivikirkkokirjan kritiikistä Liliukselle

Markus Hiekkanen

Henrik Lilius arvosteli *Tieteessä tapahtuu* -lehden numerossa 1/2004 kirjani *Suomen kivikirkot keskiajalla* (Otava 2003). On hyvä vastaanottaa kiitoksien lisäksi hänen kriittisiä näkemyksiään, vaikka useimmat niistä ovatkin mielestäni heikohkosti perusteltuja niin metodologisesti, asiallisesti kuin tieteen etiikan kannalta.

Lilius kertoo arvostelevansa kirjaani "tieteen kriteerein" ja sanoo minun syyllistyvän monessa yhteydessä kahteen "hyvin alkeelliseen metodologiseen virheeseen". Ensimmäinen on se, etten "pysty tai halua nähdä eroa sen välillä, mitä haluaisimme tietää menneisyydestä ja mitä voimme siitä tietää". Hänen mukaansa voimme tietää menneisyydestä "vain sen, mistä meillä on tieteellisesti verifioitavia havaintoja". Siksi esitän

väitteitä, jotka eivät ole "tieteellisessä mielessä hypoteeseja" vaan "väittämiä ilman tieteellistä pohjaa". Tästä seuraa "toinen vakava virhe": väittämiäni "ei voida pitää tieteellisinä väittäminä", koska sellaiset pitää voida "argumentoida joko totuudelliseksi tai virheelliseksi".

Haluan korostaa, että olen kirjassani perustanut tulkintani paitsi havaintojen ja lähteiden myös omien päätelmäni pohjalle. Liliuksen vaatimusten ja minun vaatimusteni välillä näyttää olevan sellainen ero, että hän vaatii (minulta muttei itseltään kuten näkyy hänen arvostelussaan esittämistään korvaavista tulkinnoista) erittäin ankaraa empirististä, lähes atomismiin johtavaa asennetta. Oma näkemykseni on, että erilaisista lähteistä, lähderyhmistä ja keskiaikaa koskevista tutkimustuloksista

(myös ulkomaisista!) voi tehdä laajempia tulkintoja ja pitkällekin meneviä johtopäätöksiä ja tulkintoja. Sellaiset kuuluvat tieteiden, aivan erityisesti ihmistieteiden piiriin.

Johtopäätökset ja tulkinnat voi ilmaista myös varovaisesti kuten kirjassani olen yrittänyt tehdä (se näkyy usein jo Liliuksen poimimista sitaateista erilaisina ehtosanoinani kuten 'ilmeisesti', 'pääpiirteissään', 'voi arvella' jne.), jolloin lukija saa viestin tulkintani varmuustasosta. Positiivisesti ei välttämättä ymmärrä, että kaikkia tieteellisiä tulkintoja ja hypoteeseja ei voi palauttaa yksinkertaisiin, vain havaintoihin ja empiriaan perustuviin kategorioihin. Hyvinkin usein niitä – siis tietoa! – voi rakentaa todennäköisyyksien varaan. Tieteen "totuudellisuus" on mielestäni enemmänkin siihen pyrkimistä – totuuksilla taas on taipumus kaatua.

"Spekulatiivinen esitystapa" – tuskinpa sentään

Käsittelen asiaa valaistakseni muutaman Liliuksen kirjastani poimimista kohdista, joiden varaan hän rakentaa kritiikkinsä. Aiheet kertovat lisäksi, kuinka ongelmallista ja jopa harhaanjohtavaa ja pettävää tekstiympäristöstään leikattujen lyhyiden pätkien käyttö on argumentoinnissa.

Arvioni kivikirkkojen kolmesta rakennusosasta perustuu suoriin ja systemaattisiin havaintoihini Suomen kivikirkoista toisin kuin Lilius antaa lukijan ymmärtää. Tulosten vertailu muihin katolisen keskiajan kirkkorakennusalueisiin taas osoittaa Turun hiippakunnan kirkkojen oman rakentamistavan. Tulkitsen asian niin, että rakentamisesta 'ilmeisesti' säätivät Turun keskiaikaiset piispat ja tuomiokapituli. Osaksi näin lienevät syntyneet Liliuksen peräämät "arkkitehtoniset konventiot". Tulkintani yksi tausta kronologian ohessa on tieto kirkon hierarkkisesta järjestelmästä, joka selittää varsin hyvin tilajan yhdenmukaisuuden hiippakunnassa.

Toinen esimerkki: Sanon kirjassani niin muualla Euroopassa kuin Suomessa keskiajalla käytetyn kivikirkon rakentamisen suunnittelussa piirustuksia ja myös pienoismalleja. Lilius torjuu ajatukseni sillä, ettei Suomesta ole yhtään havaintoa tällaisesta. Siinä hän on oikeassa, mutta kyseinen kirjani kohta kertoo tavastani tulkita keskiajan tapahtumia ja sen olisi Liliuskin helposti voinut halutessaan lukea. Pidän nimittäin Suomen kivikirkkojen suunnittelua kiinteänä osana Euroopan kivikirkkojen rakentamista. Rakentamisen profession lähtökohta

oli Itämeren eteläpuolisessa Euroopassa eikä ole perusteltua olettaa Suomeen tulleiden rakennussuunnittelijoiden täällä toimineen toisin kuin lähtöalueellaan. Siellä on kirkkojen etukäteissuunnittelusta aivan riittävästi keskiaikaisia lähdetietoja tulkintojen tekoon myös Suomessa.

Liliuksen mukaan "etukäteen laadittu suunnitelma oli keskiajalla pikemminkin poikkeus kuin sääntö". Tämä tulkinta on mielestäni vanhentunut ja perustuu pohjimmiltaan jo renessanssin taideteoreetikkojen aloittamaan propagandaan. Sen mukaan arvostetun antiikin rakennustaiteen ja renessanssin rakennustaiteen välissä oli pitkä ja pimeä keskiaika, jolloin valoisien aikakausien tapaan ei muun muassa hallittu suunnittelua. Tämä käsitys on viime vuosikymmeninä murentunut jokseenkin kokonaan. Antiikki, keskiaika ja renessanssi ovat jatkumoa.

Harmillista, ettei Lilius katso saaneensa "vastusta yhteenkään" tekemäänsä kysymyksen debatisamme *Historiallisessa Aikakauskirjassa* (3/96, 1/97, 1/98 ja 4/98). Liliuksen pettymyksen syy saattaa olla osaksi se, että puolustin menetelmiäni ja tuloksiani – miksi muuten olisin jättänyt tämän tekemättä? – enkä pitänyt monia hänen väitteistään erityisen hyvin perusteltuina. Vaikka myös myönsin virheitäni, eivät vastaukseni nähtävästi vastanneet hänen toiveitaan. Ehkäpä hän tulkitsee 'väärät' vastaukset vastaamattomuudeksi?

Dendrokronologia ja kalkkilaastin radiohiiliajoitus

Lilius ilmoittaa minun "vannovan" dendrokronologian nimiin ja ottavan "kielteisen kannan Åsa Ringbomin työryhmän soveltamaan ns. C-14 -ajoitukseen". Hän arvelee menettelyni takana olevan halu peittää tieto "uusiokäytetyistä" puista, jotka eivät ajoittaisikaan rakennuksen muuraamista.

Paitsi että on ymmärtänyt väärin uusiopuumateriaalin ajoitukselle aiheutuvan virhemahdollisuuden tuntuu Lilius olevan tietämätön menetelmän metodisesta kehityksestä 1970-luvun jälkeen. Uusiopuuongelmat on tunnistettu ja niiden tunnistamiseksi ja välttämiseksi on olemassa menettelytavat. Sen sijaan että turvautuu vanhentuneisiin kritiikinaiheisiin, Liliuksen olisi suonut ottavan tutkimuksen nykytilanteesta selvää esimerkiksi tutustumalla kirjani julkaisu-uettelosta löytyviin tutkimuksiin.

Kalkkilaastin ¹⁴C-menetelmä eli radiohiiliajoitus puolestaan on tuloksiltaan epäuskottava

suureksi osaksi sen takia, että menetelmän kehittämistä ja luotettavaksi saattamista ei ole yritetty tehdä tieteellisesti kestävien periaatteiden mukaan. Päinvastoin ensin on näytävästi julkaistu tuloksia ja vasta kritiikin jälkeen on alettu etsiä syytä ongelmiin. Tässäkään ei ole menetyt tieteellisesti perustellulla tavalla. Kerroin asiasta Liliukselle mainitussa *Historiallisen Aikakauskirjan* debatissa ja menetelmän ongelmia olen analysoinut myös muissa yhteyksissä kuten käy ilmi kirjani julkaisu-uettelosta.

Edelleenkin ei tiedetä, miksi samasta kohteesta olevien laastinäytteiden ikä eri näytteenotto-kerroilla vaihtelee enemmän tai vähemmän. Tämän vuoksi ei myöskään voida luottaa yhdenmukaisiin tuloksiin. Mielestäni ainoa tapa kehitystyölle on alkaa systemaattisesti tehdä tutkimuksia, joissa näytteet otetaan dendrokronologisesti varmuudella ajoitettuihin rakennushirsiin kiinnittyneestä rakentamisen aikaisesta laastista. Näin voidaan ehkä tulevaisuudessa päästä luotettavasti käyttämään tätä teoriassa erinomaista menetelmää. Tarkemmin olen esitellyt kehittämismenetelmää muun muassa artikkeleissani julkaisuissa *Fornvännen* ja *META Medeltidsarknologisk tidskrift*. Päinvastoin kuin Lilius väittää ei ”Ringbom työryhmineen” ole niihin vastannut.

Lilius tunnustaa sen muutenkin nähtävän tosiasian, ettei hän tunne kyseistä ¹⁴C-menetelmää. Hän tietää kuitenkin kertoa lukijoille, kuka sen käyttökelpoisuuden suhteen on oikeassa ja kuka väärässä. Hänen mielestään kirjassa esittämäni loppuarvio menetelmästä ja sen nykykäytöstä joutuu ”lähinnä häpeälliseen valoon osoittamaan” ylimielistä suhtautumistani muihin tutkijoihin. Näin siksi, että Ringbomin työryhmä ”on saanut tutkiakseen” Rooman Colosseumin ja muita maineikkaita kohteita ja että tuloksia on esitelty amerikkalaisessa tieteellisessä populaarijulkaisussa.

Tämä kuulostaa komealta. Lilius ei kuitenkaan näytä ymmärtävän sitä, ettei näytteidenotto kuuluisista kohteista ja saatujen tulosten julkaiseminen Amerikassa osoita menetelmän luotettavuutta. Sen ratkaisevat menetelmän tähänastisen kehittelyn ja sovellutuksen analyysi.

Naantalin birgittalaiskirkko

Liliuksen mukaan joudun ”siirtämään” Naantalin birgittalaiskirkon ajoituksen 1480-luvulle, koska hänen oma ajoituksensa (1442–1462) ei sovi ”yleisteesiini” kivikirkkojen myöhäisestä

rakentamisajasta. En tiedä, miksi Lilius esittelee tutkimusmenetelmiäni nurinkurisesti. Myöhäinen rakentamisajankohta on nimittäin tutkimuksen tulos eikä teesi, joka olisi pakottanut siirtämään ajoituksia.

Lilius esittää muutaman kriittisen kommentin myös kirkkojen koristemaalauksiin ja veistoksiin liittyvistä tulkinnoista. Niiden joukossa hyvä huomio on virheeni päivätyön käsitteen suhteen, sillä termi *giornata* ei tosiaankaan tarkoita yhden päivän työtä. Sen sijaan en usko esityksessäni olevan ”fabulointia” veistoksien hankintapaikan suhteen. Jokainen Turun hiippakunnan kirkkoherra joutui nimittäin tekemään kaksi vuosittaista matkaa Turkuun. Toinen oli pääsiäisen aikaan pyhän voiteen noutamiseksi tuomiokirkosta ja toinen syyskuussa pappeinkokouksen takia. Tulkinta on mielestäni perusteltu, sillä muihin kaupunkeihin ei kaikilla hiippakunnan kirkkoherroilla samalla tavalla ollut säännöllisesti asiaa.

Sopimatonta lähteiden käyttöä?

Lilius ei pidä hyväksyttävänä sitä, etten perustele keskiaikaisten kivikirkkojemme uutta ajoitusta ja etten kerro asiasta olevan myös muita käsityksiä. Minusta menettelyni on täysin korrekki, sillä kirjan lopussa olevan laajan julkaisu-uettelon ja sen julkaisujen lähdeluetteloiden avulla pääsee asiassa ongelmitta niin pitkälle kuin haluaa.

Sitä paitsi moittiessaan minua ”hyvän tieteellisen käytöksen” vastaisesta asenteesta Lilius ei kerro lukijoille, että jo kirjani alussa annan kirkkotutkijoille kunnian yli sadan vuoden uurastuksesta. Tämän sekä mainitun julkaisu-uettelon ja tekstin sisäisten mainintojen uskoisin kohtuudella riittävän. Kirjani tarkoitus ei nimittäin ole Suomen kivikirkkojen tutkimushistorian vaan tutkimuksen nykytilanteen tiivis esittely pohjanaan väitöskirjani liitteinen ja viiteapparaatteinen sekä lähde- ja muine luetteloineen, jotka käsittävät noin 150 sivua. Haluan kirjassani antaa lukijoille perustiedon siitä, mitä kokemukseni perusteella luulen tietäväni kivikirkkojen esihistoriasta, rakentamisesta, sisustamisesta ja koristamisesta sekä ihmisen toiminnasta niissä.

Liliuksen mukaan en myöskään ole riittävällä tavalla tehnyt selkoa aikaisemmasta tutkimuksesta. Hän jatkaa, että tieteellinen etiikka sitoo ”tutkijaa aina oli kyse mistä kohderyhmästä tahansa”. Tutkijan ”eettisyys asetetaan vielä voimakkaampien haasteiden eteen kun hän

kirjoittaa ns. suurelle yleisölle, jolta puuttuu tietopohja tekstin kriittiseen lukemiseen, joka puolestaan tiedeyhteisöllä on”. Tämän jälkeen Lilius kertoo tapani käyttää olemassa olevaa tutkimusta olevan kahdellakin tavalla tutkijoita loukkaavaa. Ensiksikään en käytä lähdeviitteitä eikä lähdeluetteloni ole riittävä. Toiseksi olen ylimielinen muita tutkijoita kohtaan kertomalla vain oman näkemykseni.

Kovia syytöksiä! Vastaan alkajaisiksi huomauttamalla, ettei Lilius kehuessaan Bo Lindbergin yleisönosastokirjoitusta (*Hufvudstadsbladet* 22.10.2003) mainitse minun kirjoittaneen siihen vastineen (25.10.; Lindbergin jatkovastine 7.11.). Selvitin siinä syytä kirjani viiteasian ratkaisuun, ja Lilius olisi voinut kertoa niistä *Tieteessä tapahtuu* -lehden lukijoille. Vastineessani kirjoitin esimerkiksi, ettei kirjani ole tutkimusjulkaisu, joka vaatisi viiteapparaatin ja yksityiskohtaisesti ”avatus” julkaisuluettelon. Kyseessä on suurelle yleisölle ja tutkijoille tarkoitettu tietokirja. Kaupallisella kustantajalla on omat etunsa valvottavanaan ja Liliuksenkin kiittävä kirjani olisi ilman käsikirjoituksen tiivistämistä jäänyt julkaisematta.

Selvensin vastineessa myös julkaisuluetteloratkaisuani. Yksi osa ratkaisuani oli se, että keräsin eräät samanaiheiset julkaisut yhteen. Niinpä Museoviraston vuosina 1959–1998 julkaisema ja Liliuksen pääjohtajuuskaudella lakkautettu – mitä esimerkiksi Knut Drake on perustellusti arvostellut – upea *Suomen Kirkot, Finlands Kyrkor* -sarja sisältää kymmenien kirkkojen kuvaukset useine kirjoittajineen. Tilanpuutteen takia kerroin lukijalle vain itse sarjan nimen ja luonteen, koska uskon lähempiä tietoja kaipaavan kyllä osaavan löytää ne.

Sarjassa *Suomen Kirkot, Finlands Kyrkor* on myös Liliuksen Naantalin birgittalaiskirkkoa käsittelevä laaja kirjoitus, jossa hän esittää pääkohdat monografiastaan vuodelta 1969. Koska juuri monografia puuttuu julkaisuluettelostani, syyttää Lilius minua ”puhtaasta tieteellisestä plagioinnista”, jonka ”voisi saattaa Suomen Akatemian eettiseen tutkintaan”. Sen, että tiedot ovat saatavissa myös viittaamastani sarjasta, Lilius jättää kertomatta lukijalle.

Julkaisuluetteloita laaditaan monella tavalla eikä yhtä ainoaa oikeaa välttämättä ole. Esimerkkinä olkoon viime vuonna julkaistu suurelle yleisölle ja tutkijoille tarkoitettu tietokirja *Pyhä Birgitta – Euroopan suojelepsyhimys* (toim. Päivi Setälä ja Eva Ahl, Otava), jonka päämäärä on tarjota tämän päivän tutkimustieto aiheesta. Henrik Lilius on kirjoittanut

siihen artikkelin kirkosta ja luostarista. Hänen julkaisuluettelonsa kattaa ajan vuoteen 1969 asti (yhden oman artikkelinsa vuodelta 2000 hän mainitsee). Lukija ei saa tietää, että muut tutkijat ovat aiheesta ja sitä sivuten julkaisseet töitään vuoden 1969 jälkeen. Mainitsen tässä omani poissulkien esimerkkeinä Birgit Klockarsin (1979), Kari Uotilan (1996), Ari-Pekka Palolan (1997) ja Vesa Alénin (2001) työt. Ehkä Liliuksellakin on ollut syytä julkaisuluettelon tiivistämiseen suurelle yleisölle tarkoitetussa, kaupallisen kustantajan julkaisemassa kirjassa.

”Erehtymättömyys” ja keskustelun haasteet

Liliuksen muisteleva torinkulmakeskustelu *ad hominem* -heittoineen ei ole ruotimisen arvoinen. Sen sisältöä ei sitä paitsi voi verifioida minun muistaessani keskustelun sisällön ja luonteen toisin kuin Lilius. Kumpikaan meistä ei voi todistaa muistikuvaansa oikeaksi.

Kirja-arvostelunsa lopussa Lilius ryhtyy katumaan sitä, että puolsi vuonna 1994 väitöskirjalleni korkeaa arvosanaa. Hän kertoo, että ”uskoin hänen [= Hiekkänen] halunneen avata keskustelun ns. Kronqvistin paradigman vaihtoehdosta. Näin ei kuitenkaan ollut. Hän kertoi miten asiat ovat – hänen mielestään.” Professorina kahdessakin korkeakoulussa toimineen Liliuksen voi edellyttää tietävän, että opinnäytteen arvosana annetaan tehdystä työstä eikä siitä, mitä mahdollisesti toivotaan tapahtuvan tulevaisuudessa.

Sitä paitsi esitin väitöskirjassani tieteellisesti perustellen kivikirkkojen luokittelun ja ajoituksen. Se on avannut monella tasolla liikkuvan ja vilkkaan keskustelun Suomen keskiajan kivikirkoista. Mitä pahaa tässä on? Kenen tulkinta (= ”miten asiat ovat”) minun väitöskirjassani olisi tullut esittää ellei omani?

Mielihyvin kutsun kymmenen vuotta sitten käynnistynyttä kivikirkkokeskustelua jatkaamaan koko tiedeyhteisön samoin kuin ”ns. suuren yleisön”, jolta Liliuksen mukaan ”puuttuu tietopohja tekstin kriittiseen lukemiseen”.

Kirjoittaja on akatemiattutkija sekä keskiajan taidehistorian dosentti Helsingin yliopistossa ja keskiajan arkeologian dosentti Turun yliopistossa.